

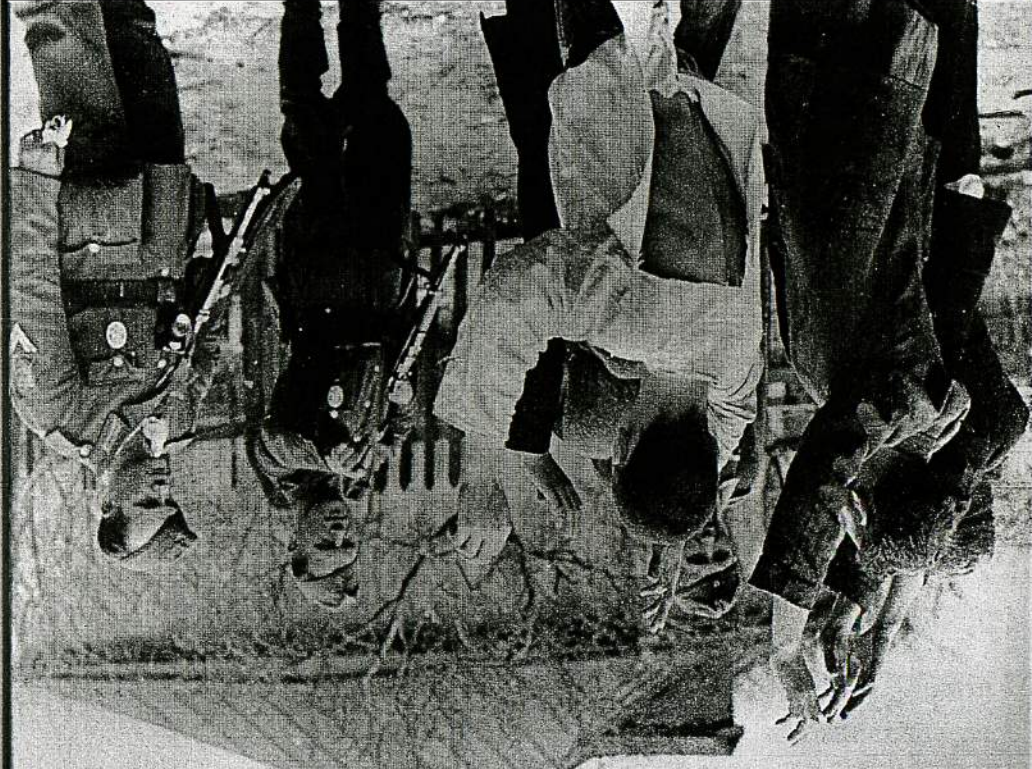
Politiek geweld

Etnisch conflict, oorlog en genocide
in de twintigste eeuw

gastredactie
Ton Zwaan

Walburg Pers

Zesitiende jaarboek van het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie

Soyet-Unie, 26 mei 1943.
Duitse soldaten arresteren
burgers verdacht van partiza-
nenactiviteit. (NIOD)

De brutalisering voorbij?

De Eerste Wereldoorlog en politiek geweld in Europa

Benoit Majerus en Antoon Vrints

'Aus Kriegen, in denen sich Menschen an Gewalttätigkeiten aller Art gewöhnt haben, kehren die Überlebenden in die befristeten Räume ihrer Staatsgesellschaften zurück. Man erwartet dann von ihnen, dass sie sich sozusagen im Nu auf die dort geforderte Gewaltlosigkeit umstellen. Aber oft genug lässt sich das so schnell nicht machen. Die Flut der gewalttätigen Kriege trägt häufig noch über Generationen hin Wellen der Gewalttätigkeit in die pazifistischeren Staatsgesellschaften hinein'.

N. Elias, *Studien über die Deutschen*, 232

Nu de laatste oud-strijders van de Eerste Wereldoorlog van het toncel verdwenen zijn, staat de vraag naar de doorwerking op lange termijn van 1914-1918 op de Europese geschiedenis paradoxaal genoeg misschien meer dan ooit in het centrum van de historische belangstelling. Een van de belangrijkste aanjagers van het hernieuwde debat over de Eerste Wereldoorlog was een boek van de Duits-Amerikaanse historicus George Mosse.² In de ogen van Mosse beslaat er een duidelijke relatie tussen de ervaring van de Eerste Wereldoorlog en het geweldadige politieke traject dat Duitsland later gekend heeft. Hij schreef in een haast achtelozе verwijzing naar het werk van Norbert Elias dat het civilisatieproces niet ongeschonden uit de Eerste Wereldoorlog gekomen was. Mosse legde het verband tussen het oorlogsgeweld enerzijds en het naoorlogse politieke geweld, het antisemitisme en het totalitarisme anderzijds. Het massale geweld tijdens de oorlog zou geleid hebben tot een groeiende onverschilligheid ten aanzien van de dood. Na het overlijden van duizenden soldaten zou het leven van een individu veel van zijn waarde verloren hebben. Meer nog, in Mosses visie zou de massale dood aanvaardbaar gemaakt zijn door een proces van verheerlijking en banalisering dat hij als 'brutalisering' aanduidde. De banali-

sering van de dood zou dus niet beperkt zijn gebleven tot de soldaten, maar zou ook in de bredere samenleving doorgedrongen zijn. Een mythe van de oorlog werd gecreëerd waarin een haast religieuze verering van de strijder centraal stond. Het brutaliseringsproces maakte het mogelijk dat de herinnering aan de oorlog toegankelijk werd door extremisten en zou zo uiteindelijk uitdraaien op de triomf van het nationaal-socialisme. Vanaf het ogenblik dat ze geformuleerd werd, is deze these voorwerp van intensief historigrafisch debat in Duitsland geweest: in het leeuwendeel van de recente Duitse publicaties over de Eerste Wereldoorlog en de naoorlogse periode wordt expliciet (maar vaak heel kritisch) naar *Fallen Soldiers* verwezen.

In de afgelopen jaren is de historigrafische invloed van Mosses boek nog sterk toegenomen. Het werd in het Frans vertaald en ging één van de dragende werken van de zogenaamde school van Pétronne vormen.³ Bovendien geruigde de gedurfdε Franse vertaling van de titel van de bredere Europese aspiraties van Mosses leerlingen: *De la Grande Guerre au totalitarisme. La brutalisation des sociétés européennes*.⁴ De Eerste Wereldoorlog wordt als een kantelmoment opgevat dat het verdere verloop van de twintigste-eeuwse Europese geschiedenis zou bepalen. Het geweldadige karakter van totalitaire politieke systemen als fascisme en communisme zou in die optiek de uitloper vormen van een brutaliseringsproces dat zich onder de invloed van de massale geweldadige ervaring tijdens de Eerste Wereldoorlog zou hebben afgespeeld. Twee Franse historici, Anneke Becker en Stéphane Audoin-Rouzeau, stellen in een invloedrijk boek expliciet de 'brutalisering' van George Mosse tegenover het 'civilisatieproces' van Norbert Elias;⁵ Elias wordt met name (westers) voortuitgangsoptimisme en selectieve blindheid ten aanzien van het massale geweld tijdens hedendaagse conflicten aangewreven. Waar Mosse de brutalisering voornamelijk situeerde in het proces van zin- en betekenisgeving van de oorlogservaring, legden Becker en Audoin-Rouzeau in veel sterkere mate de nadruk op de invloed en doorwerking van de directe ervaringen met geweld van de miljoenen soldaten aan het front. In hun ogen was het in eerste instantie het massale uitoefenen en ondergaan van fysiek geweld die tot de brutalisering van de Europese samenlevingen zouden leiden. In deze bijdrage wordt gepoogd de brutaliseringsstheses, zoals die thans met veel vertevredigdig wordt, op haar merites te onderzoeken door haar te confronteren met bevindingen uit recent historisch onderzoek.

Gezien de heftigheid waarmee de vurigste verdedigers van de brutale settingshese zich tegen de opvattingen van Norbert Elias zetten, ligt het voor de hand voor eerst hun bezwaren tegen diens werk te bespreken. Na herlezing van *Über den Prozess der Zivilisation* met de recente formulering van de kritiek in het achterhoofd kan men niet aan de indruk komen dat agerekend wordt met een al te eenduidige en – paradoxaal genoeg – statische voorstelling van het civilisatieproces. Om te beginnen wordt echter genegeerd dat Norbert Elias zelf worstelt met de pregnante vraag hoe de massale uitroeiing van geweld, bijvoorbeeld tijdens heden-dagse oorlogen, zich laat rijmen met de algemene tendens van het civilisatieproces. Tot één duidelijk antwoord komt hij weliswaar niet, maar hij brengt het fenomeen oorlog af en toe wel degelijk ter sprake in zijn hoofdwerk. Hij attendeert met name op de mogelijkheden dat zich binnen de algemene dynamiek van het civilisatieproces bewegen in de tegenovergestelde richting kunnen voordoen. Wat meer is, de passages in later werk waar Elias expliciet ingaat op de mogelijke gevolgen van een langdurige blootstelling aan geweld tijdens een oorlog, vertonen soms een opvallende gelijkertijd met de opvattingen van zijn strengste kritikers zoals bijvoorbeeld duidelijk uit het motto van deze bijdrage blijkt.

zou worden, maar integendeel lang zou kunnen voortsluipen, groeide in brede kring de bekommernis over de effecten op de soldaten van het langdurige ondergaan en uitvoeren van geweld. Zo schrijft Stijn Strevels, die net achter het westelijk front in Vlaanderen woonde, reeds in september 1914 in zijn oorlogsdagboek: 'Ik zit me te bedenken die voorshands al niet te beschadeld waren of teruggevoelig en die daar nu hun lusten mogen vieren en schieten op de Duitsers dat 't plezier is! Die 't wilde veldleven hebben meegemaakt en gelogen als vee, maanden lang... wat zal er van hun menselijke beschaving (...) nog terecht komen? Nu hoort men niets dan dapperheid prijzen en moed-dood-schieten ten koste van zijn eigen leven is de opperste deugd! (...) Ik heb hier dees dagen een brievenkaart ontvangen van een vriend – een deftig, beschadeld jongen. Hij schrijft: "Ik word elke dag wat meer beest en dus wat moediger soldaat". Dat vooral is rekenend en ik denk dat men op 'moed en dapperheid' weer goed te maken!"

Strevels' vrees paste in een breder gedragen angst onder Europese elites en conservatieven dat de ingrijpende oorlogservaring het respect voor de heersende morele normen zou ondergraven en daarmee de bestaande maatschappelijke oedening in gevaar zou brengen.¹ Overigens was niet alleen het morele lot van de soldaten, maar ook de respectabiliteit van de burgerbevolking, een bron van angst. Zo bestond op het vlak van de seksualiteit niet enkel het beeld dat de (ruale) soldaten aan het front in contact kwamen met woortheen onbekende praktijken, maar ook de angst dat soldatenvertoewen zich in afwezigheid van hun man losbandig zouden gaan gedragen. De vrees voor een morele desintegratie van de samenleving leidde er in een aantal landen toe dat onder meer langs wettelijke weg de terugslas vanuit strikt normatief perspectief aangehaald werden. Op tal van terreinen (van de reglementering van prostitutie en wetten op het alcoholgebruik, via een strengere vreedwilligenwettgeving tot de organisatie van de vrijebidsbeslissing) was er duidelijk sprake van een intensivering van beschavings- en moraliseringssoffensieven om het gepercipieerde gevaar van chaos en normaloosheid in te dammen. Paradoxaal genoeg had de oorlog, die vaak afgeschilderd werd en wordt als meer kracht de 'beschadeld' gedragssatandaarden werden opgelegd. De opvatting dat de soldaten gebrutaliseerd van het front terugkwamen, leefde echter in bredere kring dan alleen onder conservatieve elites. Zo

